

مبانی کارکرد صبر در پایداری و تعالی نهاد خانواده در قرآن کریم

سمیه قیاسوند^۱، نسرین اسدیگی^۲

۱-حطبه سطح ۲-حوزه علمیه الزهرا (س) همدان، (info_hgh@yahoo.com)

۲-حطبه سطح ۴ معصومیه قم؛ پژوهشگر مرکز پژوهشی حوزه علمیه خوارن استان همدان، (maedeh.as94@gmail.com)

چکیده

پژوهش حاضر به بررسی کارکرد صبر در استحکام و تعالی نهاد خانواده در قرآن کریم و تحلیل ارتباط آن با روابط خانوادگی می‌پردازد. با استفاده از روش تحلیل محتوای آیات قرآن کریم، هدف این تحقیق استخراج و تحلیل آیات مرتبط با مفهوم صبر و چگونگی تأثیر آن بر روابط خانوادگی است. در این تحقیق، آیاتی که به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم با صبر و ابعاد مختلف روابط خانوادگی نظیر صبر در مقابل بحران‌ها، مشکلات اقتصادی، فراق، اختلافات زناشویی و تربیت فرزندان مرتبط هستند، استخراج و بررسی شدند. نتایج تحقیق نشان می‌دهند که صبر نه تنها به‌عنوان یک فضیلت فردی، بلکه به‌عنوان ابزاری اساسی در مدیریت و تقویت روابط خانوادگی و جلوگیری از فروپاشی نهاد خانواده در قرآن کریم مطرح شده است. آیات قرآن بر اهمیت صبر در تقویت استقامت خانوادگی، مدیریت بحران‌ها و تربیت فرزندان با ارزش‌های دینی تأکید دارند. در نهایت، این پژوهش بر ضرورت توجه به آموزه‌های قرآنی در ارتقای تاب‌آوری خانوادگی و افزایش استحکام نهاد خانواده در جوامع مختلف تأکید می‌کند.

واژگان کلیدی

آیات قرآن کریم، صبر، روابط خانوادگی، تربیت فرزندان، استحکام و تعالی نهاد خانواده.

۱- مقدمه

نهاد خانواده به‌عنوان کوچک‌ترین، اما بنیادی‌ترین سلول اجتماعی، همواره موضوع توجه ادیان، نظام‌های حقوقی، روان‌شناسی و علوم اجتماعی بوده است. قرآن کریم نیز به‌عنوان کتاب هدایت بشر، جایگاه خاصی برای خانواده قائل شده و آموزه‌های متعددی را در راستای

حفظ، تقویت و تعالی آن ارائه داده است. از میان این آموزه‌ها، فضیلت صبر جایگاه منحصر به فردی در شکل‌گیری، تداوم و رشد روابط خانوادگی دارد. صبر در قرآن تنها یک خویش‌داری منفعل نیست، بلکه راهبردی فعال در مواجهه با تنش‌ها، بحران‌ها، ناکامی‌ها، و حتی موقعیت‌های روزمره زندگی است که به شکلی خاص در محیط خانواده بروز پیدا می‌کند. صبر از فضایل مورد تأکید در اسلام می‌باشد؛ که بیش‌تر از زاویه فردی - اخلاقی، مورد توجه قرار گرفته است؛ در حالی که صبر از سهم و جایگاه بالایی در تربیت افراد برای زندگی اجتماعی برخوردار است (رمضانی، ۱۳۹۵: ۱۷۴). خانواده، محیطی است که در آن افراد با تفاوت‌های شخصیتی، جنسیتی، روانی و عاطفی در کنار یکدیگر زندگی می‌کنند. این تفاوت‌ها، در کنار عوامل بیرونی همچون فشارهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، می‌توانند زمینه‌ساز اختلاف، تعارض یا ناکامی در روابط خانوادگی شوند. در چنین بستری، مفاهیمی همچون تحمل، بردباری، خودکنترلی، مدارا و گذشت که همگی از مصادیق صبر هستند، نقشی کلیدی در حفظ انسجام خانواده ایفا می‌کنند (شجاعی زند، ۱۳۹۷: ۶۵). قرآن کریم بارها و بارها انسان را به صبر در برابر سختی‌ها، ظلم‌ها، ضعف‌ها و حتی لذت‌ها فرا می‌خواند، و این فراخوان در بسیاری موارد در بستر خانواده معنا می‌یابد: صبر در برابر بدخلقی همسر (نساء: ۱۹)، صبر در تربیت فرزند (لقمان: ۱۳-۱۹)، صبر در فراق یا بیماری اعضای خانواده (یوسف: ۸۳)، و حتی صبر در طلاق (طلاق: ۲). مطالعه دقیق آیات قرآن نشان می‌دهد که؛ صبر نه تنها یک صفت اخلاقی، بلکه نوعی «سازوکار روان‌شناختی - اجتماعی» است (نوری، ۱۳۸۷) که در مواجهه با موقعیت‌های گوناگون، به پایداری روابط انسانی به‌ویژه روابط خانوادگی منجر می‌شود. در حالی که بخش زیادی از منابع روان‌شناسی نوین به مدیریت خشم، حل تعارض، مهارت گفت‌وگو و همدلی در روابط خانوادگی می‌پردازند قرآن صبر را به‌عنوان نقطه تعادل میان عقل، احساس و مسئولیت معرفی می‌کند (Sepehrianazar&Chitsaz, 2025)، نقطه‌ای که در آن فرد با وقار و آرامش، واکنش نشان می‌دهد و نه با هیجان‌زدگی و شتاب‌زدگی (حسین‌ثابت، ۱۳۹۱). با وجود اهمیت فراگیر صبر در تربیت قرآنی، به‌ویژه در روابط انسانی، باید اذعان داشت که؛ اغلب پژوهش‌هایی از منظر فردی یا عرفانی بررسی کرده‌اند. در این تحقیقات، صبر بیشتر به عنوان ویژگی شخصیتی یا مولفه‌ای اخلاقی مورد تحلیل قرار گرفته است که انسان را در برابر مصائب و بلاها مقاوم می‌سازد. برای نمونه، در پژوهش حسین‌ثابت (۱۳۸۶)، صبر به‌عنوان راهبردی در مقابله با استرس مورد توجه قرار گرفته است. همچنین در پژوهش سامی و همکاران (۱۳۹۸) نقش صبر در تربیت دینی نوجوانان بررسی شده است. با این حال، مطالعاتی که صبر را به‌صورت مستقیم و در زمینه روابط خانوادگی تحلیل کرده باشند، بسیار اندک‌اند، و در اغلب موارد نیز فاقد تحلیل مستقیم از آیات قرآنی در بافت خانوادگی هستند. این خلأ علمی، ضرورت انجام پژوهشی را مطرح می‌سازد که به‌صورت اختصاصی و با تکیه بر متن قرآن، به بررسی ابعاد مختلف صبر در روابط خانوادگی بپردازد. در این میان، یکی از ابعاد کلیدی که در ادبیات دینی و تربیتی کمتر مورد واکاوی قرار گرفته، تمایز میان «صبر فعال» و «صبر منفعل» در محیط خانواده است. صبر فعال، رویکردی راهبردی و آگاهانه برای کنترل هیجان‌ها، تعلیق خشم، مدیریت گفت‌وگو و تبدیل تنش به فرصت رشد

است، در حالی که صبر منفعل به معنای سکوت و بی تفاوتی در برابر آسیب‌ها و بی‌عدالتی‌هاست (سپهری، ۱۳۹۶). تبیین این تمایز در بافت آیات قرآنی، می‌تواند به درک بهتر از ماهیت صبر در خانواده و کاربرد عملی آن منجر شود. برای مثال، در داستان حضرت یعقوب (ع) با فرزندانش، صبر با صفت «جمیل» همراه می‌شود (یوسف: ۱۸)؛ صبری که توأم با شکایت نکردن، توکل به خدا و حفظ عقلانیت است. در روابط زناشویی نیز قرآن، مرد را به مدارا با همسر حتی در شرایط ناخوشایند فرا می‌خواند: «... وَ عَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ، فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا» (نساء: ۱۹). افزون بر این، در تربیت فرزند نیز صبر نقشی دوگانه دارد: از سویی والد باید در برابر نافرمانی و ناپختگی فرزند صبور باشد، و از سوی دیگر، باید خود را در برابر وسوسه‌های قدرت و خشونت کنترل کند. نمونه‌ای از این رویکرد در توصیه‌های لقمان به پسرش قابل مشاهده است: «يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأَصْبِرْ عَلَىٰ مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزَمِ الْأُمُورِ» (لقمان: ۱۷). این صبر تربیتی، جلوه‌ای از حکمت است و به فرزند نیز آموخته می‌شود. از این رو، هدف اصلی پژوهش حاضر، تبیین و تحلیل جایگاه صبر در پایداری، انسجام و رشد نهاد خانواده با تکیه بر آیات قرآن کریم است؛ به‌ویژه آیه‌ای که به‌طور مستقیم ناظر به روابط زوجین، والدین و فرزندان و سایر ابعاد زندگی خانوادگی هستند. این پژوهش می‌کوشد تا با بهره‌گیری از روش تحلیل مضمون در تفاسیر معتبر همچون «نمونه» و «نور»، مؤلفه‌ها و نمودهای صبر در محیط خانواده را شناسایی کرده و کارکردهای آن را از منظر روان‌شناختی، اخلاقی و اجتماعی دسته‌بندی کند. فرضیات پژوهش به شرح زیر است:

۱. صبر در قرآن کریم، صرفاً واکنشی در برابر سختی‌ها نیست، بلکه راهبردی اخلاقی – روانی برای تعالی روابط خانوادگی است.
۲. صبر در آیات خانوادگی، دارای تجلیات متفاوتی مانند صبر در مدارا، صبر در تربیت، صبر در طلاق، و صبر در بحران‌هاست.
۳. میزان استقرار صبر در روابط خانوادگی، با پایداری و دوام این روابط رابطه مستقیم دارد.

این مقاله در پنج بخش اصلی تنظیم شده است:

- بخش نخست به کلیات و مبانی نظری اختصاص دارد و مفاهیم کلیدی مانند صبر، خانواده و رابطه آن‌ها در قرآن تعریف می‌شود.
- در بخش دوم، مروری بر پیشینه مطالعاتی انجام خواهد شد و جایگاه پژوهش حاضر در میان سایر تحقیقات روشن می‌گردد.
- بخش سوم به روش تحقیق، جامعه مطالعه، منابع تفسیری و چگونگی تحلیل آیات می‌پردازد.
- بخش چهارم شامل تحلیل یافته‌های آیات منتخب بر اساس روش تحلیل مضمون خواهد پرداخت و دسته‌بندی کارکردهای صبر در روابط خانوادگی انجام می‌پذیرد.
- سرانجام، بخش پنجم به بحث، نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادهایی برای مطالعه آینده.

پژوهش حاضر می‌کوشد تا ضمن وفاداری به متن قرآن کریم و بهره‌گیری از تفاسیر، راهی نو برای تلفیق آموزه‌های دینی با مسائل واقعی خانواده‌ها ارائه دهد. امید است این مطالعه بتواند سهمی هرچند اندک در شناخت بهتر ابعاد تربیتی قرآن و تقویت بنیان خانواده در جامعه اسلامی ایفا کند.

۲- چارچوب نظری تحقیق

مطالعه علمی یک پدیده بدون تبیین چارچوب نظری، شبیه به پیمودن راه در تاریکی است؛ چارچوب نظری همان نقشه فکری و بنیان معرفتی است که جهت‌گیری، حدود و بستر تحلیل پژوهش را تعیین می‌کند. در موضوع حاضر، یعنی بررسی کارکرد صبر در پایداری و تعالی نهاد خانواده بر اساس آیات قرآنی، نیاز به تبیین عمیق، مفهومی و نظام‌مند از مفاهیم کلیدی چون «صبر»، «خانواده»، «پایداری»، «تعالی» و «روابط خانوادگی» وجود دارد تا بتوان بر اساس آن، انسجام نظری لازم برای تحلیل آیات فراهم آورد و امکان گفت‌وگو میان داده‌های قرآنی و نظریات علمی روز فراهم شود. در این مطالعه، صبر به مثابه یکی از مفاهیم بنیادین اخلاقی و معنوی در قرآن کریم تلقی شده (شمشیری و شیروانی، ۱۳۹۰). که نه تنها در مواجهه با مصائب، بلکه در تنظیم روابط فردی و اجتماعی نیز نقش محوری دارد. خانواده به عنوان نخستین نهاد اجتماعی، بستر اصلی تجلی، تمرین و انتقال صبر است. به تعبیر قرآن، بسیاری از آسیب‌های روانی، اخلاقی و اجتماعی از درون خانواده نشأت می‌گیرد یا در آن ریشه‌دار می‌شود (نساء: ۱۹، روم: ۲۱). لذا پرداختن به مفهوم صبر و تحلیل کارکردهای آن در پایداری و تعالی نهاد خانواده، نه فقط از منظر دینی بلکه از منظر جامعه‌شناختی و روان‌شناختی نیز واجد اهمیت است. با توجه به آنکه منابع اسلامی، به‌ویژه قرآن کریم، با نگاهی انسان‌ساز به مسائل خانوادگی پرداخته‌اند و به صبر به عنوان فضیلتی تمدن‌ساز نگریسته‌اند، ضروری است چارچوب نظری این پژوهش ضمن وفاداری به مبانی قرآنی، قابلیت تطبیق با نظریات علمی معاصر را نیز داشته باشد. این هم‌نشینی مفاهیم سستی و مدرن، امکان تحلیل جامع‌تری از موضوع را فراهم می‌سازد.

در ادامه، چارچوب نظری این پژوهش بر سه محور اصلی بنا می‌شود:

۱. مبانی قرآنی و تفسیری مفهوم صبر و پیوند آن با خانواده
۲. رویکردهای روان‌شناختی، جامعه‌شناختی و انسان‌شناختی به پایداری خانواده
۳. تبیین کارکرد صبر به مثابه سازوکار تعالی‌بخش روابط خانوادگی

۲-۱- مبانی قرآنی و تفسیری صبر و جایگاه آن در ساختار خانواده

در قرآن کریم، صبر یکی از کلیدی‌ترین مفاهیم اخلاقی و اعتقادی است که در بیش از ۹۰ آیه به صورت مستقیم و در ده‌ها مورد دیگر به صورت غیرمستقیم به آن پرداخته شده است. صبر در قرآن نه صرفاً به معنای تحمل رنج و سختی، بلکه به مثابه راهبردی فعال در تنظیم

رفتار، کنترل هیجانات، استمرار در مسیر حق و ساختن یک زیست مؤمنانه و پایدار معرفی می‌شود (رضوی دوست و همکاران، ۱۳۹۴). از منظر قرآنی، صبر را می‌توان به سه دسته‌ی اصلی تقسیم کرد:

۱. صبر بر طاعت خدا مانند پابندی به وظایف دینی و خانوادگی در شرایط دشوار.
  ۲. صبر بر معصیت مانند خودداری از واکنش‌های خشمناک آمیز یا ناسازگارانه در روابط خانوادگی.
  ۳. صبر بر مصیبت مانند فقدان، بیماری، اختلافات یا فقر که در زندگی خانوادگی محتمل‌اند (مکارم شیرازی، ۱۳۸۵).
- در آیه‌ی مشهور سوره‌ی روم، آیه ۲۱، خداوند تشکیل خانواده را نشانه‌ای از آیات خود دانسته و آرامش (سکینه) را نتیجه‌ی مودت و رحمت بین زن و شوهر می‌داند. این سکینه جز با صبر و بردباری و اجتناب از عکس‌العمل‌های لحظه‌ای و هیجانی حاصل نمی‌شود. بنابراین، صبر را می‌توان سازوکار درونی‌کننده‌ی رحمت و پایداری در مناسبات زناشویی تلقی کرد. علامه طباطبایی در تفسیر المیزان، ذیل آیه ۲۰۰ سوره آل عمران، صبر را شرط پیروزی در زندگی فردی و اجتماعی می‌داند و آن را به معنای «پایداری مستمر در راه خیر» تفسیر می‌کند، نه فقط تحمل منفعلانه (طباطبایی، ۱۳۷۴: ج ۳، ص ۳۸۲) این نگاه، به‌ویژه در نهاد خانواده، جایگاه ویژه‌ای دارد؛ زیرا بسیاری از مسائل و تنش‌ها نیازمند واکنش فعال، صبورانه و مبتنی بر درک متقابل‌اند. از دیگر آیاتی که دربردارنده‌ی الگوی قرآنی صبر در نهاد خانواده‌اند، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

نساء، آیه ۱۹: «وَعَاثِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ...»؛ زندگی نیکو و تحمل تفاوت‌ها و سختی‌ها، بخشی از صبر در روابط زناشویی است.

فرقان، آیه ۷۴: خانواده را کانون آرامش و رشد می‌داند که محصول رفتار مؤمنانه و صبر در تربیت فرزند است.

انسان، آیه ۲۴: «فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ»؛ که می‌تواند به معنای پذیرفتن تقدیر الهی در سختی‌های خانوادگی نیز تلقی شود.

بنابراین، قرآن کریم نه تنها صبر را به عنوان یک فضیلت اخلاقی، بلکه به مثابه ابزار راهبردی برای مدیریت بحران، حل تعارض، تعمیق روابط عاطفی و تضمین بقای خانواده معرفی می‌کند. این نگاه، از یک سو مبنای نظری پژوهش ما در تحلیل آیات خانوادگی قرآن است و از سوی دیگر، امکان گسترش آن به نظریه‌های علوم انسانی را فراهم می‌سازد.

۲-۲- پیوند مفاهیم قرآنی با نظریه‌های جامعه‌شناختی و روان‌شناختی در باب صبر و پایداری خانواده

مفهوم صبر در حوزه روان‌شناسی و جامعه‌شناسی خانواده با مفاهیمی مانند «تاب‌آوری» (احمدی، ۱۳۹۹)، «خویشتن‌داری»، «توانش هیجانی» و «پایداری زناشویی» گره خورده است. اگرچه در منابع غربی کمتر از واژه صبر به صورت مستقیم استفاده می‌شود، اما عناصر سازنده‌ی آن در نظریات متعدد روان‌شناسی مثبت، روان‌شناسی خانواده، و نظریه‌های تاب‌آوری اجتماعی مطرح شده‌اند. الف) صبر و روان‌شناسی مثبت‌نگر: در روان‌شناسی مثبت‌نگر که مارتین سلیگمن و کریستوفر پترسون از بنیان‌گذاران آن هستند، فضیلت‌هایی چون خویشتن‌داری (self-regulation)، شفقت (compassion)، و شکیبایی (patience) به عنوان منابع حیاتی برای رشد روانی و سلامت روابط

مفاهیم "پایایی معنوی" و "تاب‌آوری معنوی خانواده" توضیح داده می‌شود. (Pargament, 2001) در حقیقت، درک صبر به‌عنوان ابزاری برای ارتقای تاب‌آوری خانوادگی در برابر بحران‌ها، نقشی کلیدی در توسعه استحکام و توانمندی اعضای خانواده در مقابله با مشکلات ایفا می‌کند. از سوی دیگر، تحلیل آیه یوسف/۸۳ نشان داد که صبر یعقوب نه فقط واکنشی فردی به غم فرزند بود، بلکه نوعی «مدیریت هیجانی جمعی» برای حفظ توازن عاطفی خانواده و جلوگیری از فروپاشی روانی سایر فرزندان محسوب می‌شود. این تحلیل با یافته‌های نظریه‌های خانواده‌درمانی سیستماتیک هم‌راستاست که بر تأثیر خلق و منش والدین بر ساختار هیجانی کل خانواده تأکید دارند (Minuchin, 1974). در این زمینه، یعقوب به‌عنوان یک الگو برای والدین، نشان می‌دهد که صبر در مدیریت بحران‌های خانوادگی، نه تنها موجب تسکین فردی می‌شود، بلکه منجر به انسجام و همبستگی خانواده در برابر فشارهای خارجی نیز می‌گردد. تحلیل آیات قرآن کریم نیز به وضوح نشان می‌دهد که صبر در ابعاد مختلف روابط خانوادگی مانند صبر در برابر نافرمانی فرزندان، صبر در برابر مشکلات اقتصادی، صبر در برابر مشکلات زناشویی و صبر در برابر فوت اعضای خانواده می‌تواند به‌عنوان یک عامل حیاتی برای حفظ ارتباطات پایدار و عاطفی عمل کند. در بسیاری از آیات، مانند آیه آل عمران/۲۰۰ و سوره تحریم/۶، صبر به‌عنوان یک ابزار تربیتی و همچنین یک عامل اساسی در مواجهه با بحران‌های خانوادگی مطرح شده است. در این آیات، صبر به‌عنوان ابزاری برای افزایش تاب‌آوری خانوادگی و مقابله با مشکلات شناخته می‌شود.

۷- نتیجه‌گیری:

نتیجه‌گیری این پژوهش به‌منظور تبیین جایگاه صبر در استحکام و تعالی نهاد خانواده در قرآن کریم و تحلیل ارتباط آن با روابط خانوادگی از منظر آیات قرآن کریم، از ابعاد مختلف به بررسی کارکردهای مختلف صبر در مدیریت روابط خانوادگی و تداوم خانواده پرداخته است. در این راستا، مجموعه‌ای از آیات قرآن کریم که مرتبط با مفهوم صبر و روابط خانوادگی بودند، استخراج و تحلیل شدند. این آیات نشان می‌دهند که صبر نه‌فقط به‌عنوان یک ویژگی فردی و اخلاقی، بلکه به‌عنوان یک استراتژی حیاتی در تقویت و پایداری نهاد خانواده در قرآن کریم تأکید شده است. در این بخش، به ارائه نتیجه‌گیری‌هایی کلی از فرآیند تحقیق پرداخته می‌شود.

الف- تأثیر صبر در استحکام نهاد خانواده: یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که صبر یکی از مفاهیم محوری در قرآن است که در زندگی خانوادگی نقش اساسی دارد. آیات قرآن کریم مانند طه/۱۳۲، یوسف/۸۳ و آل عمران/۲۰۰ به‌وضوح نشان می‌دهند که صبر در مواجهه با بحران‌های زندگی، همچون مشکلات اقتصادی، فراق و مرگ، ظلم، دروغ‌گویی و اختلافات خانوادگی، نه‌تنها یک ضرورت اخلاقی، بلکه یک نیاز حیاتی برای حفظ ساختار و هویت خانواده است. صبر به‌عنوان یک ویژگی مرکزی در قرآن، به فرد و خانواده امکان می‌دهد تا در برابر سختی‌ها مقاومت کنند و از فروپاشی جلوگیری نمایند.

ب- **صبر و پایداری در روابط زوجین:** در روابط زوجین، صبر به‌ویژه در دوران‌هایی که بحران‌ها و تنش‌ها ایجاد می‌شود، به‌عنوان یک راهبرد بنیادی برای تداوم ازدواج و حفظ انسجام خانواده عمل می‌کند. قرآن کریم، در آیه‌ی تحریم ۷، بر اهمیت صبر در مواجهه با مشکلات زناشویی تأکید می‌کند و می‌فرماید که در روابط زناشویی، تحمل مشکلات و ادامه زندگی مشترک به‌ویژه در زمان‌هایی که اختلافات به اوج می‌رسد، به‌عنوان عامل مهمی در ایجاد ثبات و دوام خانواده دیده می‌شود.

این یافته‌ها با مفاهیم روان‌شناختی و جامعه‌شناختی مرتبط با تاب‌آوری و حل تعارض در خانواده‌ها همخوانی دارد. به‌طور خاص، این پژوهش نشان می‌دهد که صبر در قرآن، همانند نظریات روان‌شناسی در رابطه با تاب‌آوری، به فرد و خانواده کمک می‌کند تا بر مشکلات خانوادگی فائق آیند و آن‌ها را به فرصت‌هایی برای رشد و تکامل تبدیل کنند. (Luthans et al., 2007)

ج- **صبر و تربیت فرزندان:** صبر در قرآن کریم نه تنها در روابط زوجین، بلکه در تربیت فرزندان نیز نقشی اساسی دارد. آیه یوسف ۶ و آیه آل عمران/ ۲۰۰ به‌ویژه بر نقش صبر در تربیت فرزندان و انتقال آموزه‌های دینی تأکید دارند. والدین، به‌ویژه در مواجهه با رفتارهای ناپسند فرزندان، نیازمند صبر و استقامت هستند تا به‌طور مؤثر به تربیت آن‌ها بپردازند. صبر به‌عنوان ابزاری برای کنترل هیجانات منفی، جلوگیری از عصبانیت و اتخاذ رویکردهای تربیتی صحیح به‌ویژه در خانواده‌های مسلمان به‌طور خاص مورد تأکید قرار دارد. این امر به معنای ارتقاء فرهنگ صبر در تربیت دینی است که با توجه به آموزه‌های قرآنی، والدین را قادر می‌سازد تا از طریق تحمل سختی‌ها، فرزندان را تربیت کنند که دارای ارزش‌های اخلاقی مستحکم و توانایی غلبه بر چالش‌ها باشند.

د) **صبر و حفظ هویت دینی خانواده:** یکی دیگر از کارکردهای صبر در قرآن، حفظ هویت دینی و معنوی خانواده است. در قرآن کریم، در آیه طه/ ۱۳۲، به والدین توصیه می‌شود که خود و خانواده خود را بر نماز و اطاعت از خداوند ثابت نگه دارند و در این مسیر صابر باشند. در این آیه، صبر به‌عنوان ابزاری برای تثبیت هویت دینی و اخلاقی در خانواده‌ها در نظر گرفته شده است. خانواده‌هایی که در مسیر عبادی و دینی خود صبر پیشه می‌کنند، می‌توانند با غلبه بر چالش‌ها و مشکلات زندگی، هویت دینی خود را حفظ کرده و آن را به نسل‌های آینده منتقل کنند. این مفهوم با مدل‌های نظری در جامعه‌شناسی دین هم‌راستا است که نشان می‌دهند خانواده‌ها به‌عنوان نهادهایی دینی می‌توانند نقش مهمی در انتقال ارزش‌های دینی و حفظ هویت فرهنگی ایفا کنند. (Bengtson & Biblarz, 2002)

پیشنهادهای پژوهشی و گام‌های آینده

نتایج این پژوهش، هم‌راستا با بررسی‌های پیشین، بر اهمیت و تأثیر صبر در خانواده‌ها تأکید می‌کند و نشان می‌دهد که صبر به‌عنوان یکی از اصلی‌ترین ابعاد دینی، نقشی حیاتی در تقویت روابط خانوادگی دارد. این پژوهش از یک‌سو چارچوب جدیدی از کارکرد صبر در

خانواده‌های اسلامی به‌ویژه در ایران ارائه می‌دهد و از سوی دیگر، شکاف‌هایی در پژوهش‌های پیشین در زمینه رابطه میان صبر و تاب‌آوری خانوادگی و نیز مدیریت بحران در خانواده‌ها را نمایان می‌سازد.

پیشنهاد می‌شود که در پژوهش‌های آینده به تحلیل عمیق‌تر و بررسی تجربی نقش صبر در خانواده‌های ایرانی پرداخته شود. به‌ویژه پژوهش‌های تطبیقی میان آموزه‌های دینی مختلف و علم روان‌شناسی خانواده می‌تواند به نتیجه‌گیری‌های بهتری در رابطه با روش‌های مؤثر در تثبیت نهاد خانواده و کاهش مشکلات خانوادگی منتهی شوند. همچنین، پژوهش‌هایی با هدف طراحی برنامه‌های آموزشی مبتنی بر صبر و تاب‌آوری در خانواده‌ها و به‌ویژه در آموزش و پرورش خانواده‌ها می‌تواند به‌عنوان یک راه‌حل کارآمد برای ارتقای کیفیت زندگی خانوادگی و جلوگیری از فروپاشی نهاد خانواده، مورد استفاده قرار گیرد. از تحلیل‌های انجام‌شده، نکات مهمی استخراج شد که می‌توان به آن‌ها اشاره کرد: - اولین نکته این است که صبر در قرآن بیش از آنکه یک ویژگی فردی باشد، به‌عنوان یک ابزار ساختاری و جمعی در تقویت روابط خانوادگی مطرح می‌شود. - نکته دوم، گسترش معنای صبر به غیر از تاب‌آوری است؛ به‌گونه‌ای که صبر در قرآن کریم به‌طور مستقیم با مفاهیمی همچون محبت، وفاداری و هماهنگی در خانواده‌ها مرتبط است. - سومین نکته، تناسب کامل مفهوم صبر در قرآن با مفاهیم روان‌شناختی همچون coping، emotional regulation و resilience است که پتانسیل نظریه‌پردازی جدید در حوزه‌های مختلف را باز می‌کند. در نهایت، این پژوهش بر این نکته تأکید دارد که صبر نه تنها یک ارزش اخلاقی است، بلکه دارای کارکردهای مهمی در حفظ و ارتقای روابط خانوادگی است. قرآن کریم با معرفی مفهومی جامع و چندبعدی از صبر، آن را به‌عنوان ابزاری کلیدی در تثبیت نهاد خانواده در مقابل بحران‌ها و چالش‌ها معرفی می‌کند. این کارکردها شامل پایداری روانی، ثبات ساختاری، انتقال تربیتی و مقاومت ارزشی است که می‌تواند در ایجاد خانواده‌هایی با کیفیت زندگی بالاتر و مقاوم‌تر در برابر مشکلات زندگی اجتماعی و خانوادگی مؤثر باشد. این مقاله به روشن شدن ارتباط میان صبر و روابط خانوادگی از منظر قرآن کریم کمک کرده و به پژوهشگران، متخصصان علوم اجتماعی و دینی، و سیاست‌گذاران فرهنگی پیشنهاد می‌دهد که در راستای ارتقای کیفیت زندگی خانوادگی و تقویت تاب‌آوری در خانواده‌ها، از آموزه‌های قرآنی صبر بهره ببرند.

منابع:

قرآن کریم

- احمدی، خدابخش، (۱۳۹۹)، آیا صبر همان تاب‌آوری است؟ مفهوم‌سازی کاربردی صبر برای شرایط بحرانی، اسلام و روانشناسی، ۱۴ (۳۷)، ص: ۱۶۳-۱۸۷.
- حسین ثلث، ۱۳۹۱، مبانی دینی و تحلیل روان‌شناختی «صبر» با تکیه بر آیات قرآن کریم، سراج منیر، ۲۸ (۲)، ص: ۹۵-۱۱۳.
- رضوی‌نوست، غلامرضا، خاکپور، حسین، فنودی، صدیقه، اکتی، مرضیه، (۱۳۹۴)، نقش صبر در آرامش و سلامت معنوی انسان از نگاه قرآن و روایات اسلامی، مجله تاریخ پزشکی، ۲۵ (۲)، (ویژنامه سلامت معنوی)، ص: ۱۲۹-۱۶۰.
- رمضانی، فاطمه، ۱۳۹۵، صبر اجتماعی در قرآن کریم، پژوهش‌های اجتماعی اسلامی، ۲۲ (۱۱۰)، ص: ۱۵۹-۱۷۴.
- سپهری، سارا (۱۳۹۶)، (روانشناسی صبر و تحمل، نشر داتوه.

شمشیری بابک، شیروانی شیرین علی (۱۳۹۰). مفهوم صبر در قرآن و دلالت های فلسفی و تربیتی آن، تربیت اسلامی، ۱۳(۱)، ص: ۷۹-۹۱

طباطبائی، سید محمدحسین، (۱۳۷۴). تفسیر المیزان، جلد سوم چاپ اول انتشارات اسلامی، قم

مکارم شیرازی، ناصر، (۱۳۸۵). تفسیر نمونه، جلد یک، دارالکتب الاسلامیه.

نوری، (۱۳۸۷). بررسی پایه های روان شناختی و نشانگان صبر در قرآن روانشناسی و دین، ۴ ص: ۱۴۳-۱۶۸

- Al-Raghib al-Isfahani. (2009). *Mufradat Alfaz al-Qur'an* [The Vocabulary of the Qur'an]. (S. J. Nadwi, Ed.). Beirut: Dar al-Kotob al-Ilmiyah.
- Bengtson, V. L. (2001). Beyond the nuclear family: The increasing importance of multigenerational bonds. *Journal of Marriage and Family*, 63(1), 1–16.
- Bengtson, V. L., Biblarz, T. J., & Roberts, R. E. L. (2002). *How Families Still Matter: A Longitudinal Study of Youth in Two Generations*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Eisenberg, N., Zhou, Q., Spinrad, T. L., Valiente, C., Fabes, R. A., & Liew, J. (2005). Relations among positive parenting, children's effortful control, and externalizing problems: A three-wave longitudinal study. *Child Development*, 76(5), 1055–1071
- Hawkins, A. J., Blanchard, V. L., Baldwin, S. A., & Fawcett, E. B. (2011). Does marriage and relationship education work? A meta-analytic study. *Journal of Family Psychology*, 25(5), 641–651.
- Luthans, F., Youssef, C. M., & Avolio, B. J. (2007). *Psychological Capital: Developing the Human Competitive Edge*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Mahoney, A., Pargament, K. I., Tarakeshwar, N., & Swank, A. B. (2001). Religion in the home in the 1980s and 1990s: A meta-analytic review and conceptual analysis of links between religion, marriage, and parenting. *Journal of Family Psychology*, 15(4), 559–596.
- Minuchin, S. (1974). *Families and Family Therapy*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Parsons, T. & Bales, R. F. (1955). *Family, Socialization and Interaction Process* — Glencoe, IL: Free Press.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York, NY: Simon & Schuster.
- Schnitker, S. A., Houlberg, B. J., & Ratchford, J. L. (2021). The virtue of patience, spirituality, and suffering: Integrating lessons from positive psychology, psychology of religion, and Christian theology. *Journal of Positive Psychology*, 16(4), 477–487.
- Seligman, M. E. P., & Peterson, C. (2004). *Character Strengths and Virtues: A Handbook and Classification*.
- Fincham, F. D., & Beach, S. R. H. (2010). Marriage in the new millennium: A decade in review. *Journal of Marriage and Family*, 72(3), 630–649.
- Sepehrianazar, Firouzeh, Mahdi Chitsaz. (2025). Effectiveness of a Family-Centered Emotion Regulation Intervention on Adolescent Anger, Psychological Resilience, and Family Intimacy, *International Journal of Body Mind and Culture* 12(3):105-111
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The Social Psychology of Intergroup Relations* (pp. 33–47). Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Walsh, F. (2006). *Strengthening Family Resilience* (2nd ed.). New York, NY: Guilford Press.
- Wilcox, W. B., & Wolfinger, N. H. (2008). Living and loving “decently”: Religion and relationship quality among urban parents. *Social Forces*, 87(2), 795–825.
- Worthington, E. L., Jr., & Scherer, M. (2004). Forgiveness is an emotion-focused coping strategy that can reduce health risks and promote health resilience: Theory, review, and hypotheses. *Psychology & Health*, 19(3), 385–405.

